Wodianer-Nemessuri Zoltán

Túlélők

A garabonciás

A néphit úgy tartja, a garabonciás deák a könyvéből vendéglátóinak kiolvassa a sárkányt. Ha a háziak írástudók, a fenevadat maguk is fölfedezik, akár versről, akár prózáról van szó. A magyar(országi) szépirodalom immár nyolcszáz éve nevel sárkányokat, kezdve az *Ómagyar Mária siralom*mal és Janus Pannonius latin költészetével, majd a színmagyar poétával, Balassi Bálinttal és tutorával, Bornemisza Péterrel, Pázmány Péterrel, a kétnyelvű Zrínyi Miklóssal, Károli Gáspár bibliafordításával, a hitvitázó iratokkal, a jezsuita iskoladrámákkal, regényirodalmunk kezdeményezőivel: Kemény Zsigmonddal és Jósika Miklóssal, a nyelvújítással, a költők közt Berzsenyivel, Kölcseyvel, Vörösmartyval, Petőfivel és Arannyal, literatúránk XX. századi aranykorában Adyval, Bánffy Miklóssal és Móricz Zsigmonddal, végezetül a kortárs Szilágyi Istvánnal. Közel egy évezred bő termését, de a legjobb írások sodró áradatát sem lehetséges mederbe terelni. A szerzők puszta felsorolása és rövid elemzésük könyvtárakat töltene meg. Noha töredéküket sem ismerem (eléggé), folyvást álmélkodok. Hihetetlen, hogy volt képes egy kis ország ennyi kiválóságot szülni, s utódlásukról mindmáig gondoskodni. Úgy hiszem, e tekintetben nagyhatalom vagyunk annak ellenére, hogy a magyar nyelvet csupán az 1844. évi országgyűlés tette hivatalossá. Ha rajtam múlna, azt a november tizenharmadikát irodalmunk és lingvisztikánk ünnepnapjává tenném.

Csaknem lehetetlen vállalkozás az elmúlt tizenhat esztendő számomra három-három legemlékezetesebb költőjét és íróját, illetve köteteiket akár csak méltatni is. A jelesek ugyanis jóval többen vannak. Ezért engedtessék meg, hogy a hatokat bevallott elfogultan válasszam és írjak róluk. Nem az irodalomtudomány alaposságával és szakszerűségével, hanem az olvasó élményei nyomán.

Ehhez képest, többek közt épp a PhD fokozatú fiatal irodalomtörténész-költőt, Nagy Gábort választottam. Azt az alkotót, aki az utolsó garabonciások egyi-

Wodianer-Nemessuri Zoltán (1948) író, forgatókönyvíró, kommunikációs szakértő. Legutóbbi regénye: *Kései virradat, 1570–1579* (Hitel Könyvműhely, 2015).

ke. Miért is az? Mert örökké úton van, más szóval vándorol szülővárosa, Körmend, tanárkodása színhelye, Szombathely és a *Hitel* pesti szerkesztősége, illetve a Magyar Művészeti Akadémia között. Mi tagadás, külseje is erősen emlékeztet a vándordeákokéra. Nem képes öregedni, holott verseit akárhányszor olvasom, frissességről s jó és rossz tapasztalatokban egyaránt bővelkedő érett alkotóról tanúskodnak. Tavaly megjelent kötetét, a válogatott és új művekből álló *Kijátszott holnapot* így dedikálta nekem: „Egy végvidéki költő".

Valóban az.

Persze kérdés, a végeket honnan nézzük. Az irodalom nem tesz különbséget Széphalom, Nikla, Iszkáz, a szilágysági Zilah és a pesti Lipótváros között. Gábor ottani albérletében, netán Körmenden vagy a vonaton ír, mindenesetre a munkák örök testi-lelki mozgásról tanúskodnak. Olvasom a „Közel van a zúgó" című, egyelőre kéziratos versét, melyben a sorok lendületből követik egymást: „…már hallani a zsilip zenéjét, fenntartásaim ellenére / követtelek, mindig a part mellett vezet / az út, ki van taposva, / tizenéves szerelmesek lendületével / vágtunk neki a csalitnak, a folyó / medre mellett, embernyi csalán-szálfák / közé keveredve, ez nem út, akadékoskodtam, / tudod, mi az út?" Majd hivatkozik „tűrsarkas, ékszer-flitteres női csukákra", míg a merőben másfajta lány, akit követ, azt mondja: Ne aggódj… ez itt Körmend, / ez itt a Rába-part, mindig akad, aki / kitapossa a járhatatlant…" Mivelhogy a közmondás olykor érvénytelen. Vannak járatlan utak, melyeket érdemes a járt ellenében választani. A fölizzó érzékiség (is) ilyen. Balassi Bálint jószerivel még szemérmesnek mondható, de a késő reneszánsz egyre távolabb van – beleértve egy Papilloni Márk nevű XVI. századi francia zsoldos kapitányt, ki veretes szonettet írt az üzekedés nem szokványos helyzeteiről – Gábor pedig mintha e tekintetben utóduk volna. Az „Álmatlanságban" ez áll: „…fel-felparázslik testetlen szorongásom / a fülledt nyáréjszaka hamujából. / S megvilágítja nyugtalan alvásba / csavarodott tested íveit, / az izmos váll gömbjétől oldalra omló melledig / s tovább csípőd csalogató dombjáig, / ami hosszú comboddal a szem számára titkos / szöget zár be, ahová már csak a képzelet / férkőzhet oda büntetlenül, ahol az árnyék / sejtelme ígér enyhülést – tudom, / hiszen már annyiszor szerettelek…" Végül a költő „nem mint a szűkölve szimatoló vad" mégiscsak „vackába tér meg", ahol várja „az éjszakába virradatot hasító, mindig befogadni kész szeméremrés".

A harmadik új vers, az „Illegális fürdőzés" a ritmusos kitárulkozás remeke. Úgy hiszem, a magyar költészetben nincsenek előzményei. „Én is átszakítottam egy óvatos lépéssel a víz hártyáját" – írja –, majd: „…te delfinként fickándozva, én imitálva az önfeledtség könnyedségét, / akárhányszor kereszteztük egymás / útját, lett olyan merevedésem, hogy / nem akartam tudomást venni a többiekről, / hogy ez itt fürdő-orgia bár…"

Nagy Gábor sem mentes a tépelődéstől számos kegyhelyeink egyikében, a kocsmában. Tudós irodalmárok máig vitatják, hol írta Csokonai híres versét. A szántódi révházban, ahol láthatta „Tihanynak riadó leányát", vagy jóval odébb, a csapszékben? Nem tudni, ahogy azt sem, Gábor épp melyik ivóban

issza bölcsre magát. Olykor kiszáll „szent hegye közül", és a bornak búsongva vagy vigadva hódol. A Magyar Napló által tavaly közzétett *Kijátszott holnap* című kötetében leginkább ezek a sorok ragadtak meg: „…úgy fellellek én is egyre gyakrabban téged, / ha a kedvem borongós italokba téved, / a torkomat ha szikkadtra marja a méreg, / ha lüktetve-fájva érzem, hogy élek. / Élek, ez bizonyos – fogyó erőmet költöm / új s új energiára. A kedvemet töltöm / fölborult pohárba, vagy csak egymásba öltöm / szavaim – bízva, hogy az űrt kitöltöm."

Nagy Gábor és én szóhasználatunkban, kötődéseinkben és alkatilag egyaránt mások vagyunk. Abban is különbözünk, hogy közel sem olvastam, s olvasok annyit, mint ő. Számomra a líra csupán játékos örömöt és a felfedezés izgalmát okozza. Így hát Arany Jánost idézve, „tudja a fene", miért könnyű Gábor írásaival – köztük alapos elemzéseivel – azonosulnom. Átfogó műveltsége, csapongásai, ahogy mondani szokás: hiperérzékenysége és világlátása, vele született tálentuma és megszerzett tudása nem tesz hozzá s nem is vesz el belőle. Inkább azzal magyaráznám: az eredeti jó költészet nem csak szellemi teljesítmény. Mindig van benne valami szeretetreméltó. Bár a személyes ismeretség a versekhez és írójukhoz egyaránt közelebb visz, nem feltétele a befogadásnak. Végezetül, egyben indoklásul újfent idézek pár sort *Kijátszott holnap* című kötetéből: „Én, ki a verset leigáztam, / Én tudtam csak, milyen hű. / Ne írjon, aki könnyelmű. / Nem adtam kicsire, sokra, / Nem törtem soha babérokra: / Felglóriáztam a verset. / Az ember könnyű és lehull. / Hol ernyő, hol nehezék: / A vers a végső menedék."

Isten csavargója

Az akasztói Kiss Benedekhez szinte vérségi kapcsolat fűz. Ugyanis anyám, Bíró Gizella, nagyapám, Bíró Károly és drága, szent nagyanyám, Dürgő Mária leánya Kunszentmártonból szakadt Óbudára, ahogy Bence a Királyhágó térre. A Nagykunságból egyet s mást magukkal hoztak, öregapám például a bor értő szeretetét. Ebben – és a szorgos olvasásban – ugyancsak egyezik a molnár és a költő. Károly nagyapám József Attilát rongyosra olvasta, míg Bence a tanulással és a tanítással meg nem elégedvén a poézissel el is jegyezte magát. Pályakezdete a Kilencek költői csoportosuláshoz köthető, ami önmagában rangot ad. Sihederként mit sem tudtam róluk, egy kivétellel: Utassy Józseffel. Őt gyakran láttam pohara fölött súlyos feketén borongani, pár szót váltottunk is néha, de asztaltársaságát, köztük Bencét nem ismertem. A Kilencek antológiája, az *Elérhetetlen föld* 1969-ben ugyan kinyilatkoztatás volt, de a kötet nem jutott el hozzám. Hallottam róla, de a kortárs próza: Császár István, Hajnóczy Péter, Simonffy András, Mészöly Miklós, Kardos G. György, Mándy Iván, Ottlik Géza és mások munkái jobban érdekeltek. Akkoriban Weöres Sándorból, Nagy Lászlóból, Juhász Ferencből, Ágh Istvánból, Pilinszky Jánosból s még pár híres-hírhedett személyből álltak *a költők*, de mi tagadás, hozzájuk még éretlen voltam. A fiata-

lokhoz, köztük a korán berobbanó Döbrentei Kornélhoz és a költő-zongorista Balaskó Jenőhöz is inkább csak kávéházi barátság fűzött. Ötven évvel később hozott össze Bencével Kornél és Kocsis Pista drámaíró – de akkor nyomban olvasni kezdtem. S mindjárt ráébredtem, hogy az írástudó Szent György-hegyi szőlősgazdához, a szívélyes vendéglátóhoz és kiérlelt poéziséhez közöm van. Bármi meglepő, három gyermekkönyve: az egymást követő *Októberi tücskök*, a *Színek vándorlása* és a *Kata könyve* juttatott el az *Isten csavargója* válogatáshoz, mely életműve szinte teljes keresztmetszetét nyújtja.

Egyetértek azokkal, akik szerint egyetlen jó versben, sőt annak néhány szakaszában is megismerszik a költő személyisége, mindaz, ami a babérkoszorús poeta doctust poeta natussá avatja, egyben eldönti, lírájával azonosulunk-e. Bármi önkényesen választok, hiszek azokban a megkerülhetetlen sorokban, amelyek egy Kiss Benedek-kötet lapozgatásakor önerejükből ugranak a szemem elé: „Szabad-e nekem mást megszánni? / szabad-e nekem a víz fölött járni, / halak fölött, kik horogra várnak? / A sajnálat nem lesajnálat? / Szabad-e nekem megérteni, / ha egy zsák kővel, nem rozzsal teli? / Szabad-e nekem úgy csinálnom, / Mintha az Úr járna e tájon? / Szabad nekem megérteni, / miért züllik el annyi zseni? …Szabad-e tudnom, hogy mi a vétek, / ha gazember ítél s az érdek?”

Úgy hiszem, ezek a gondolatok másutt, mint a Szent György-hegy oldalán, Bence szőlejében a dűlők közt nem születhettek meg. Somogyi Győző szerint a Balaton-felvidék aranykori táj, melyben még élnek és alkotnak az aranykor emberei. Azok, akiknek ojtás, kapálás, kötözés után van idejük és kedvük az örökléthez vezető úton töprengeni. Lehet, hogy Kiss Benedek valamiképp abból az időből maradt ránk? Olvasói döntsék el, de én már határoztam. Bence a jelen acél-műanyag korszakban aranykori. Mítoszai vannak, melyek mai valóságunkat is erőteljesen ábrázolják, mi több, kristálytiszta tükröt tartanak elé, az átlényegítő, de nem elvonatkoztató poézis eszközeivel. Mindezt a régi görögök tudták és csinálták legjobban, majd azok, akik a Tempé völgyére leltek egy szurdokban, Olümposzra a Badacsonyban, dionüszoszi ízt érzékeltek egy pohár jó borban, és faunokat fedeztek fel a tőkék közt, de figyelmüket koruk ocsmánysága, bűnei, hibái, tévelygései sem kerülték el. Tisztán láttak. Istennek hála, ez a tisztánlátás nem múlt el. Ám a látó saját gyarlóságainak is tudatában van. Ettől emberi. Noha „a mindenséghez méri magát”, a kétely s az alázat sem hiányzik belőle. Ennek megindító példája Bence idézett „Mit is szabad?” című versének három utolsó szakasza: „Szabad nekem boldognak lennem? / S szabad-e a van-ba belérettennem? / Fogadjalak el Legfőbb Jónak? / Uram, igen billeg a csónak! / Már nem járok a vizek fölött. / Szememre is bocsáss ködöt!”

Úgy hiszem, az „Isten csavargója” magasrendű képes beszéd. Nemcsak a kötet névadójának, hanem a költői személyiség egyik, ha nem legfőbb jellemzőjének gondolom. Erre nézvést Kiss Benedek a magyar lírában nincs egyedül. Legtöbb nagy elődjét, köztük Berzsenyit, Vörösmartyt, Virág Benedeket, Kisfaludy Sándort, Petőfit, Adyt, Babitsot, József Attilát és Radnóti Miklóst erősen foglalkoztatta személyes viszonyuk a Teremtőhöz és a teremtéshez. A poézis

egyik csodája, hogy ugyanazt a kíváncsiságot, istenkeresést, „eklézsia-megkövetést" milyen sokféleképp lehet versbe szedni. Bence lázadásának, egyben mély hitéről tanúskodásának már-már himnusza a „Nem kérek semmit" című dal. Igen, az, mert megzenésítésért üvölt: „Túlélem magam, / csak az Úristen segíthetne, / Ha bízni tudnék benne. / Nem a Teremtésben nem hiszek. / Benne. / Hogy lelkiismeret van neki is, / s gondot visel mindenekre. / Ha hagyta Ádámot és Évát / bűnbe esni, / figyelme / mennyi? / Vagy az emberlét muslinca-lét, / mi mustforráskor rajokban bozsog? / Édes Istenem, / Adj mindig új napot!" Végezetül ide kívánkozik Kiss Benedek egyetlen felkiáltójellé sűríthető háromsorosa, a csupa nagybetűvel írt „Janus-arc-kontra": „HITETLEN EMBER / KÖLTŐ / NEM LEHET!"

Az életműnek még kétféle megközelítését választottam.

Az egyik: poéták megszólítása, a másik a „Szép magyar boroknak dícséreti" ciklus. Előbbit tán a „Csokonai invitálása" jellemzi leginkább: „Öcsém Uram, Bátyám Uram – / hogy is szólítsalak ugyan, / kedves Bátyám, édes Ecsém, / testvérem a tőkék csecsén? / Sovány vagy, vézna, megbocsáss! / Párisnál, Bécsnél messzebbre láss: / olyan távol fejtől a gyomrod, / mint ahol török szarik szurkot. / A kis Lilli is – bizony, azannya! – / megéri pénzét, mint az anyja. / Zsuzsiban bízzál, egykomám, / vagy vágtázhatsz Szentlélek lován. / …Ha utad Szigliget felé viszen / onnan Szent György-hegy ugrás iszen –, / látunk, kedvesem, földi jókkal, / lesz bor, pipa, nő is akad – / ne gondolj te az églakókkal!"

A bordaloknak már a címei is sokatmondók: „Szent György-hegyi olaszrizling" („Itt élek nyáron"), „Száraz szamorodni" („Szomorú férfiak itala"), „Villányi oportó" („Papp Jutka szájának kislányos ízeivel"), „Kadarka" („Gyerekkorom bora") „A szekszárdi vörös" („Bor, / te nemes ital, / mi tettél vélem?") „Somlói juhfark" („Csóró életem ajándéka") és így tovább. Nem idézek belőlük. Életigenlő férfiak-asszonyok méltóztassanak elolvasni. Velük-általuk közelebb kerülnek egy sajátos élvezetekkel vegyes tudáshoz éppúgy, ahogy Hamvas Béla *A bor filozófiája* című munkája révén.

Bence a telefont – bárki hívja – a következő szavakkal veszi föl: „Halló, itt egy hulló tollú fehér holló!" Szentigaz, haja csapzott fehér, de írótolla megvan. Nem saját ritkaságát idézi, hanem az elmúlást. Ugyan nem hiszem el, de mintha létet és nemlétet tárgyaló verseit olvasnám olyankor. Azután meglátogatom és beszélgetünk. Többek közt arról, hogy a népiség sorsközösség. Mindegy, akasztói kiskunok, hartai svábok, alföldi magyarok, tót vagy rác származékok, ha ugyanabból a sorból jönnek, és hozott értékeikhez ragaszkodnak. Bence beleszületett nagyapja szőlejébe, végül hányt-vetett sorsa hozzájuttatta a Szent György-hegyi birtokhoz, s még sok egyébhez, szerelmekhez is. Hallom: „A nő és a hűség írástudók közt ritkán összetartozó fogalmak". Mondja az, aki kalocsai gimnazistaként az Érsek-kertben megkérte egy Juliska nevű csitri kezét. Majd jöttek zsidó lányok az egyetemen, köztük első szerelme, akit a diáktól eltiltott a nő családja, azután mások, végül Kata, az igazi, gyermekei anyja. Ezek után Bence kijelentése csöppet sem meglepő: „Másoknak írt verseimet is neki aján-

lottam". Értjük egymást. Hozzáteszi: „Beleszerettem a feleségembe." Ez a mondat szíven ütött, mivel magam is így jártam.

Legutóbbi beszélgetésünkkor Bence így köszönt el: Isten áldja az olvasót!

Rebellis türelem

Döbrentei Kornél nevezetes versének már a címe is a költő karakterének paradoxonba hajló kettősségét mutatja. Utolsó szakasza, annak is három befejező sora úgy megragadott, hogy mottójává vált a végvári harcokat idéző Végvidék-regényemnek: „Uram, ne vesztegelj tétlen, / csak pártatlan légy, ne kegyes – / a felelősség egyetemes." Számos munkája ugyanígy hatott rám, köztük a „Válságos órán szemközt egy régi karddal", „A felszabadítás szomorúsága" és 2008-ban megjelent gyűjteményes kötetének névadója, a „Tartsd meg a sziklát". Legutóbbi beszélgetésünkkor azt mondta: „A jó költészet igazságszolgáltatás."

Valóban az.

Ezért fáj az ő létezése sok apró kaméleonnak s a semmitmondást tökélyre vivő szürkéknek, kiknek Adyt idézve, Kornél nem kíván hegedőse lenni. Időben szólt, így hát jó negyed százada haragítja magára ellenlábasait. 1989-ben írta az „Átpingált márciust", mely szinte nyitánya későbbi költészetének: „Uramisten, mennyi csapodár kokárda, / nemzeti színre játszik a régi gárda, / s míg jó szokás szerint / törvényt tisztelni int / cinkelt pakliból oszt, nem veszhet a parti / minden gesztenyét magának kapar ki, / meghamisul s tisztátalan lesz az ünnep, / hogy cafrangos hazafiként előtűnnek: / renegát hontiprók, / sorsunkba rondítók…" Így fordulhatott elő, hogy a közelmúlt egy kortárs magyar közéleti verseket elemző rendezvényéről nemhogy távol tartották, meg sem említették. Az audiatur et altera pars, mint annyiszor, ezúttal sem érvényesült. Petri Györgyöt, Parti Nagy Lajost, Kornis Mihályt stb. méltatták, Döbrentei Kornélnak kerülték a nevét is. Ezek után csak annyit mondott: „A poézis hivatása koronként változik, legalábbis azok szerint, akiknek elsődleges szempontjuk az aktuális politikai hovatartozás". Hozzátette: „A tél hosszú, de ha szellőztetünk, ablakot nyitunk a tavaszra." Még két mondata ide kívánkozik: „A költészet a teremtéssel rokonítható. A hamisságot végül a kollaboráns is elhajítja."

Politikáról és hazafiságról lévén szó, eszembe jutnak rádiójegyzetei és két esszékötete: a *Vajúdó feltámadás* és *A hadrafoghatóság ábrándja*. Majd egy beszélgetés közös barátunkkal, a jeles író-szerkesztő Hornyik Miklóssal. Azt találtam mondani: Kornél áradó, képekben bővelkedő, a viszonyokat kíméletlenül ábrázoló lírája oldalági felmenője, Berzsenyi Dániel költészetére hajaz. Miklós azt felelte: „Szó sincs róla. Ez a barokkos-gazdagon díszített poézis inkább Vörösmartyéra emlékeztet." Noha minden hasonlat sántít, az efféle rokonítás korántsem lebecsülendő, nemdebár?

Azután szóba kerülnek a görög-római, a kelta és a germán dalnokok. Azok, akik misztikus, emelkedett szellemiségű világok képviselői és megéneklői vol-

tak. Nem lehet véletlen, hogy az egyetlen, arany hárfát ábrázoló országcímer az íreké. Döbrentei huszonkét vers- és esszékötete meg a magyarságé. Nincs író-olvasó találkozó Marosvásárhelytől Kassáig, Veszprémig és Ceglédbercelig, Washingtontól Ausztráliáig, ahol a megjelentek ne annak tartanák. Persze azok, akik hisznek, s akik még vagy már nem, de hinni akarnak. Így gondolkodott többek közt Dosztojevszkij és Nietzsche.

Felvetődik, mit képvisel az írástudó életében a nő? Örök vergődése az alkotónak. Kornél azt feleli: „Az a kérdés, feloldódhat-e a férfi a nőben? Vagy fordítva? Becsülheti-e egyik a másikat ezek után?" Majd egy hosszú kapcsolat végére utalva nemes egyszerűséggel közölte: „Nem akartam besurranó szerető lenni". Ennél találóbb jelzőt sose hallottam.

Mindezt nemcsak megjeleníti, oszloposan alátámasztja feleségével, Petrás Mária szobrász-keramikus-énekessel közös kötete, a Khairosznál 2009-ben megjelent *Zsoltáros ultimátum*. E gyönyörű, a magyar irodalomban (tudomásom szerint) egyedülálló album szerkesztője Kocsis L. Mihály, tervezője Molnár István, fényképészei Legeza László és Pető Zsuzsa. Együtt alkottak egy olyan kiadványt, melynek páros-páratlan oldalai egymásnak megfeleltethető verseket, dombormívű kerámiákat és szobrokat tartalmaznak. A képekről írni nem tisztem, a szövegekről inkább. A *Zsoltáros ultimátum* a *Tartsd meg a sziklát* gyűjteményes kötethez hasonló válogatás, de annál magasztosabb. A szakrális alakzatok és a hozzájuk illeszkedő versek – vagy fordítva, a sorrend mindegy is – két bolygó harmonikus mozgását vagy ősrégi szimbólumunkat, a nő jelképét, a tulipánt és a férfiét, a fordított szívet jelenítik meg. A versek és a képek kölcsönhatása lenyűgöző. Ezért (is) vélem úgy, hogy a könyv páratlan. A költemények csaknem ugyanúgy ciklusokba rendezhetők, mint a *Tartsd meg a sziklát* összegzés, váltakozó, a domborművekhez illeszkedő szellemiségükben. Van köztük istenes, Balassira emlékeztető katonás és vallomásos líra; csupa emelkedett közlés. Csak néhány cím: „Barokk mise", „Nevető Jézus", „Sisak a fejfán", „Zrínyi Ilona éjszakája" „Elmaradt vezeklés" s még ötvenhat vers. A kötetből egyetlen-egyet hiányolnék: „A gyalogtükék dícsérete" címűt – a kiadás után született –, mely a somlyói juhfark ürügyén sokkal többről: az egész Kárpát-medence múltjáról és jelenéről szól. Az a vége: „Földhöz csattan minden pohár". Szersén Gyula tolmácsolása után nekem is kedvem lett volna odavágni. Bordalra számítottam, körkép lett belőle.

Kornéllal legutóbb élet-halálról beszélgettünk. Mi másról? Nincs ember, kit ne foglalkoztatna az elmúlás. Kérdeztem: Miért mondjuk ki az igazat? Válasz: „Mert jólesik. Az örökkévalóságnak mindegy, nekünk korántsem az. Petőfinek, Gérecz Attilának, Latinovits Zoltánnak történelmi szerencséjük volt. Jókor haltak meg. Így lettek túlélőkké. Juhász Gyula tán egy színésznő miatt lett öngyilkos? Lényegtelen, hisz műve fönnmaradt. Gyóni Géza krasznojarszki hadifogsága során belepusztult egy fölismerésbe, abba, hogy ki akarták játszani a Martinovics-páholy tagja, Ady ellen. Utóbbit betegség vitte el, de költőket nem a halálukért becsüljük, legföljebb irigylésre méltónak találjuk. Mert az irodalomnak is vannak súlyos sebesültjei és hősi halottai egyaránt."

Hornyik Miklós adóssága

Sudár volt, mint a fenyőfa (sarjú-korában fenyőfia). Korán, egyetemistaként robbant a délvidéki magyar irodalomba, s lett annak meghatározó személyisége. Életét inkább az ízléssel és mesteri arányérzékkel művelt szerkesztés, mint az írás jellemezte, ám utóbbiban is egyedülállóan alkotott. Mi, jóbarátai éppúgy noszogattuk, mint Miklós legtöbbre tartott íróját, Ottlik Gézát, no de lehet egy fenyőfát még zöldebbre és tobzosabbra késztetni? A hozzá közelállókat így szólította: „Róka koma". Ez lett a halálát követő, 2013-ban megjelent emlékkötet címe is. Miklóst a délszláv háború, illetve a fiát fenyegető behívás Szabadkáról Budapestre kényszerítette, bánatára s a mi örömünkre. Csinált egy páratlan kétheti lapot, a *Világszövetség*et, mely rövid életében a Kárpát-medence egyik meghatározó orgánumává vált. Közben maga körül olyan kocsmakultúrát teremtett, mely utoljára Adynak, Krúdynak, Bródy Sándornak s a húszas évek emlékezetes irodalmi asztaltársaságainak jutott. Nem volt író, költő, publicista, tollforgató szegénylegény, magányra ítélt férfi és asszony, kinek ne lett volna képes megszívlelendő tanácsokat adni.

Mindent tudott, amit tudni érdemes.

Ezért hallgattunk rá, meg azért, mert már-már ijesztő filológiai pontossággal javítgatott kéziratot, csapongó beszélgetést, kiforratlan gondolatot, hanyag szerzőt egyaránt. Kedélyes szigora csak akkor enyhült, ha a sors egy vonzó nő elé vetette. Annak nem bírt ellenállni, ahogy a nő se Miklósnak. Úgy társalgott, ahogy élt, írt és szerkesztett: kristálytisztán, de oldottan és kötetlenül.

Előttem hever legsajátosabb, párja nincs kötetkéje, az *Angol pázsit* 2000-ben megjelent ötödik kiadása. Ironikus alcíme: „Balkáni néprajzi kalauz". Elkapkodták. A füzet szelíd gúnyba mártott, az Osztrák–Magyar Monarchia peremvidékét szemelvényekkel, képekkel, korabeli plakátokkal és grafikákkal zsúfolt lapjait, illetve a terjesztés abszurdumát az alábbi történet jellemzi. Dedikált példányomat valaki kölcsönkérte, sose adta vissza, erre Miklóssal végigjártunk pár könyvesboltot, hátha valahol megvan még. A hálózat legnagyobb üzletében az ifjú eladólány közölte: – Ja, az Angol pázsit! Keressék a kertészet-szőlészet polcon!

Összenéztünk. Így jár a magyar irodalom végtelen mennyiségű szakácskönyv, angolszász techno-thriller, tetszelgő celeb-emlékirat, háborús fotóalbum, álcázott pornográfia, fantasy és kalandregény közt.

Hornyik Miklós tán legnagyobb hatású munkáját, a *Beszélgetés írókkal* című riportkönyvet előbb az újvidéki Fórum Kiadó tette közzé, majd az Ister Iroda 2000-ben. Öt évvel később jutott el hozzám. Az utószót jegyző Vekerdi László szerint írókat ennyire jellemző, egyben bensőséges társalgások nyomtatásban sose jelentek meg. Nyolcan ültek Miklós kamerája elé, majd folytattak vele több alkalommal hosszas eszmecserét, míg a kötet összeállt Füst Milánnal, Déry Tiborral, Örkény Istvánnal, Pilinszky Jánossal, Németh Lászlóval, Illyés Gyulával, Mészöly Miklóssal, végül a legtöbbre tartott Ottlik Gézával, kiket köztu-

dottan nehéz volt szóra bírni. Miklósnak sikerült, ezzel olyan tudást adott az olvasók kezébe, amit a szerzők sok éves tanulmányozása sem tenne lehetővé. Azóta sem született ehhez hasonló csoportos megszólítás – noha lenne kiket –, csakhogy nincs, aki a munkát elvégezné azon a színvonalon s olyan átfogó tudás birtokában, amilyen Hornyik Miklósé. Az idézett írók elmentek, majd a krónikás. Velük a magyar irodalom egy jelentős korszaka távozott. Tán még nem született vagy épp növöget az a kérdező, aki Miklós tapasztalatával s a minőség iránti csalhatatlan érzékével rendelkezik.

Alig valamivel halála előtt jelent meg a *Scott kapitány utolsó feljegyezése* című, műfajilag szinte besorolhatatlan munkája. Ottlik Gézáról szól, őt idézi a kötet 182 oldalán azzal a mély megértéssel és barátsággal, ami nagy íróknak is ritkán adatik meg. Ottlikot ezüsttálcán vagy csak a legjobb borokat megillető metszett kristály kancsóból kínálja, az olvasók eszik-isszák, Miklós velük tart, végül elmosolyodik és azt mondja: – Róka koma, tedd le a könyvet! Koccintsunk!

Engedtessék meg, hogy a Scott ajánlását teljes terjedelmében idézzem, mert nemcsak méltó és jellemző, de a szerző szellemiségéhez is sokkal közelebb visz. „E vázlatkönyvet a magam vigasztalására állítottam össze Ottlik Géza személyét s művét idéző régi-új írásaimból, néhány dokumentumból, Ottlik leveleiből és gyorsjegyzeteiből, annak szorongató tudatában, hogy már aligha készülök el róla szóló, évekig tervezett s a feladat nagysága miatt egyre csak halogatott munkámmal. Ne ítélj el restségemért Olvasó, inkább arra légy figyelemmel, hogy e könyv, amit kezedbe vettél, nem csupán a szeretet és tiszteletadás emlékjele, de a lélek idézése is: a nemzet őrlelkét szólítja meg."

Ehhez nincs hozzátenni valóm.

Hornyik Miklósnak van még három nevezetes könyve: a *Titokfejtők* című vizsgálódás Németh Lászlótól Weöres Sándorig, a *Meghasonlásunk története* (alcíme: Délvidéki könyv) és a *Határsértés*. Utóbbi terjedelmes összegzés 2002-ben látott napvilágot anélkül, hogy felfigyeltek volna rá. Szerzője háttérbe vonult, kiadója pedig nem rendelkezett azokkal a pénzügyi eszközökkel és kapcsolatokkal, melyek a munkát széles körben ismertté tehették volna. Kár. Akkor is, ha a magyar literatúra nem egyetlen megszívlelendő, nagyszabású írása, melynek méltatlan sorsa az elhallgatás és a feledés. A Határsértés a délvidéki magyar irodalom, főképp a Bácska-Bánát társadalmáról, szerzőiről és alkotásaikról írott hiánypótló mű. Fentebbiekhez hasonlóan érdemes utószavából pár sort idézni, hátha kedvet csinál az olvasónak: „Az Osztrák–Magyar Monarchia tervszerű szétrombolása után a szövetséges hatalmak vaktában feldarabolják s a földünkön egykor menedéket kért, majd tartósan ránk telepedett vendégeinknek és zsákmányra várakozó szomszédainknak ajándékozzák a történelmi Magyarország kétharmad részét". Majd: „Bíbó István úgy vélte, demokrata az, aki nem fél. P. Howard (Rejtő Jenő) súlyosabb élettapasztalatok birtokában más véleményen volt. Csak az nem fél – mondta –, akinek nincs fantáziája. Összebékítésre váró magyar gondolatok."

Miklóst épp halála előtt méltatta egyetlen elismerésére, Arany János-díjra a magasságos Írószövetség (Teleki Pál-érdemérmét a Bethlen Gábor Alapítványtól kapta). Ő ugyanis, saját szavaival élve csupán, „írástevő" volt. Tán az utolsó literary gentleman, azaz Döbrentei Kornélt idézve: *magyar úr*. Sokszor didergett az élet árnyékos oldalán. Osztályrésze volt a meg nem értés, ráadásul – épp földijei részéről – a közönséges rágalom, de hát írónak, becsületes ítésznek ez a sorsa. Végezetül, ami adósságát illeti: tőle vártuk, hogy megírja a XX. század lőrésszemlélettől és elfogultságoktól mentes magyar irodalomtörténetét. Sokdoboznyi följegyzést hagyott maga után. Meglehet, egy nap valaki feldolgozza, s azzal is gyarapítja Miklós kincsekben és ritkaságokban gazdag életművét.

Házigazdám, Páskándi Géza

Személyesen sose találkoztunk, de *Vendégség* című drámájának vendége és olvasója voltam többször is. Bajtárs–ellenség közt a mezsgye ugyan vékony. E megállapítás az újítókra kivált jellemző. Ez a sokrétű, bonyolult eszmeiségű darab *egyik* tanulsága.

A másik a históriás mű aktualitása; az, amit a kritikusok áthallásnak neveznek. Országunkban huszonöt év kevés volt ahhoz, hogy besúgóinkat s főképp tartóikat megismerhessük. A darab két főalakja, Dávid Ferenc unitárius püspök és vendég lakótársa, Socinus Faustus teológus az árulás lélektanának megjelenítői, továbbá Giorgio Blandrata (Báthory Kristóf helytartó megbízottja) s a testét áruba bocsájtó kiscseléd napjainkban is jellemző alakok. Egyetlen, ám annál fontosabb különbséggel: Dávid, Socinus és Blandrata egy hívő korszak istenkeresői voltak, míg „e mai kocsma" megrészegültjei mindent a maguk érvényesülésének rendelnek alá. Socinus eszes felbújtójára, Blandratára legalább rákérdez: „Meg akarok győződni róla, hogy a püspök úr valóban méltó-e az árulásomra?" A cselédet, vagyis a „népet" a legkevésbé sem érdekli a feje fölött zajló hitvita, jobban mondva az egyént és közösséget, jelent és jövőt szembeállító polémia, melynek puszta alanyánál több nem lehet. Őt a nagyemberek legföljebb húsnak használják, ahogy szegénysorban a nőt azóta is.

„Egy az Isten" – kiáltja Dávid. Majd elköveti egy széthúzó, ingatag társadalom legfőbb bűnét: „Egyházamat fejleszteni, növelni akartam a hit erejével." Ez a kérdés napjainkban is: a fejlődés miben áll, s milyen értékeket érdemes kockáztatni miatta? A terhes Mária, Dávid és Socinus ágyasa nem gondol ilyesmivel, csupán túlélni akar. Így aztán a teológus őt küldi a halálba a püspök helyett.

Socinus vélt igazsága és önnön lelkiismerete közt vergődik. Ez is érvényes jelenség, írástudókra nézve legkivált. A feljelentőknek Páskándi Géza áldozata és megjelenítője egyszerre volt, ugyanakkor áldozatokká lettek besúgói is. Ám az író az áruló szerepét semmilyen körülmények közt sem vállalta. Darabja azt is megmutatta, hogy az árulásnak nincsenek árnyalatai. A drámának ezért (is)

talán legerősebb s leginkább időszerű mondata: „…mégis az én Istenem az erősebb, mert amíg te árulkodtál, én vígasztaltalak".

Egy szerzőhöz nemcsak a nagy művek révén lehetséges közel kerülni. Páskándinak a Gondolat könyvkiadónál 1995-ben megjelent esszékötete (alcíme: *Az abszurd és az Isten*) Ablonczy László színháztudós kezéből jutott el hozzám. Első írása, az „Egy himnusz, avagy: hogyan lesz egy ember himnuszköltő?" így kezdődik: „Hosszú mottóm: egy himnusz szépsége az adott nemzet esztétikai belügyének számít." Találó megállapítás, kivált ma, amikor mindinkább elmosódik a határ a nemzetek és a maró lúgként ható globális katyvasz között, szellemi és gazdasági értelemben egyaránt. Utóbbival nem lenne gond, ha előbbi nem akadályozná azt a fajta termékeny sokszínűséget, mely az európai népekre és kultúrájukra mindig is jellemző volt. Páskándi szerint a harmóniához és annak szinonimáihoz más-más utakon juthatunk el. „Ki tagadhatná, hogy van meghitt, bensőséges harmónia, és van fenséges, sőt zord, szorongató is." Kislelkűek ezért visongják időről időre: „korszerűsíteni" kéne a magyar himnuszt.

A szövegben van három meghökkentő mondat: „…a himnuszok legtöbb esetben öröklöttek. Műemlékjellegük is van. Ergo: tisztán objektív szépség pedig nincsen." Páskándi néhány sorával már húsz éve pontot tett egy napjainkban felizzó ostoba és fölöttébb erőszakos vitára: „H_2O-t még nem ivott senki, csak valamelyik vidék vizét: az egyikben több az ásványi anyag, a másikból – uram bocsá' – még békaillat is lengedez. Ami *pőre egyetemes*, csak álca, mely ugyanúgy helyi érdekről, *vicinalitásról* árulkodik. Próbáljunk csak desztillált vizet inni! De még az is helyi laboratóriumokban készül."

Az író a himnuszt a „hosszú időn át összegyúródott", sokféle etnikai elemből kialakult nemzet „szentesítő pecséttáraként", valamint „dallam- és szövegcímereként" értelmezi. Nem lehet másként. Ezt példázza idézett drámája, a *Vendégség* is, melyben az erdélyi szász Dávid Ferenc (Franz Hertel), az oda vetődött két talján, Socinus Faustus teológus és Giorgio Blandrata medikus (inkább politikusféle) és a magyar kiscseléd a Báthoryak árnyékában vívják keserves háborújukat a végkifejletig. Jobban mondva egy XVI. századi vita lezárultáig, merthogy az unitárius egyház a nevezetes 1568. évi tordai határozatok óta a bevett történelmi felekezetek egyike Erdélyben, Magyarországon, világszerte egyaránt. Tessenek elgondolkodni: Dávid himnikus zsoltárait és súlyos veretű prédikációit kik mondhatják magukénak? A brassói szászok, a torockói székelyek, a püspök korábbi társai és ihletői, az itáliai teológusok, a magyarországi hívek és így tovább? E keresztyén felekezetet sokan tették azzá, amivé, míg nagyon erdélyivé, majd világvallássá formálódott. Négyszáznegyvenhét év alatt más irányzatokban nem oldódott föl, antitrinitárius hitvallása csorbítatlan megmaradt, ami többek közt azt igazolja, hogy eredetileg a nemzetközi is helyhez kötött nemzeti.

Az időtlen tájaknak, őslakóiknak és alkotásaiknak utánozhatatlan levegőjük, vizük és szellemiségük van, melyeknek valóságos párlata Páskándi élet-

műve. A „korszellem" mindezt irányzatos-együgyűen tagadja, noha a valóban unikális művészet, kivált a szépirodalom csupa nemzeti produktumból áll. Az idézett esszékötet írásainak már címei is megszívlelendők: „A ránk testált gyűlöletről", „A tizedik múzsa", „Főbb túlélők: a kétféle történelmi dráma", „Az elmosódott história", „Keresztény egyetemesség és művészi szabadság", „Van-e a történelemnek mégis logikája?" továbbá az író levelei Sára Sándorhoz és másokhoz. Páskándi Gézáról összehordott soraim kiegészítéséül szolgáljon ugyancsak tanulságos pár mondata: „…a zseni annál többet nyer súlyához, minél több gyönge középszerűt tesz fölöslegessé. Ezt azonban csak egy módon éri el, hogyha hatni tud. Az elitnek tehát hatnia kell: országon belül, nem csak kívül. Bár ott is. Az egész magyar elitnek."

Legvégül „az egyensúlytartó nagy energiákról": „A tradíció demokrácia nélkül szép, hideg gyémánt, mely nem táplál, túlélni nem segít. A demokrácia tradíció nélkül homokvár, összedől. A szabadság korlátozás nélkül anarchiába, a korlátozás szabadság nélkül diktatúrába züllik."

A szellemidéző

Szilágyi István korszakos munkáját, a *Hollóidő*t épp tizenkét esztendeje úgy kezdtem olvasni, hogy előtte az *Ódon Erdély* című vaskos szöveggyűjteményt lapozgattam. Mondhatni, a lehető legjobbkor. Azt hittem, Szilágyi a történetileg többé-kevésbé elkülönült, jellegzetes transzszilván irodalom egy újabb művével áll elő. Helyette az egyetemes magyarságot, jobban mondva annak sorsát oratorikus-sokszínűen, egyszerre régiesen, már-már archaikusan, ugyanakkor addig nem tapasztalt korszerű, sőt korát megelőzően nyelvteremtő formában idézte föl és jelenítette meg. Később a nagy lélegzetű kétrészes (első és második könyv) alkotásról Márkus Béla írta: „…a képzelet kivirágzása a kánoni kopárság ellen".

Temérdek irodalomtudós elemezte Szilágyi munkásságát, kezdve a *Kő hull apadó kútba* regénnyel és a *Jámbor vadak* novelláskötettel az *Agancsbozót*ig, de a *Hollóidő* számukra is kinyilatkoztatás volt. Legtalálóbbnak Nagy Gábor megállapítását érzem, miszerint a mű a „legendásítás" páratlan produktuma, mely „komoly forrásmunkán alapuló dokumentarista igénnyel társul". Számomra azzal lett revelációvá, amit Nagy Gábor pár mondatban összegzett: „Úgy válik nála a fikció történelmi alakzattá, hogy közben nem vonja kétségbe a régmúlt elbeszélhetőségét, sőt példaadó jellegét sem." Vagyis éppen hogy nem követi a közelmúlt áltörténelmi regényeiben tapasztalt mítoszrombolást. Egyetértek az elemzővel: a história megismerhető, mint ilyen rekonstruálható, a fikciós regényben sem hull összefüggéstelen részekké, tanulságai átültethetők a mába, és bizonyíthatják jó vagy rossz emlékezetünket. Az események szerves egységbe rendezhetők történeti és esztétikai értelemben egyaránt.

A *Hollóidő*t szinte tényregényként olvastam.

Nem a történelmi hűség, hanem a korszak látomásos ábrázolása, szereplői már-már balladába illő sorsa – egész országunké az volt – s a jelenségek hajszálpontos ábrázolása tette azzá.

Irgalmatlan, amiképp az volt a török hódoltság, pár érzelmi-érzéki kivételtől eltekintve az emberi kapcsolatok s a felbomló közösség, vagyis maga az élet. Ez a könyv nem metszett kristálypohár, hanem az ón- és fakupák, a mázas cserépkorsók, a bőrös kulacsok, a bográcsok és üstök súlyos valósága. Többek közt ezt teszi hitelessé, nem a dátumok közé préselt eseménysor.

Jórészt a *Hollóidő*t is narrátorok beszélik el: előbb Tentás apród, majd a folyómenti iparos fiúk egy névtelenje, végül a háború. Van benne nyers szexualitás, Szilágyit idézve: „pőre kéntelenség", míg a közösülések során az erkölcs nyomaiban sem látható. Ugyanakkor a szereplőket áthatja a nemi ösztönök megértése és a természetes azonosulás. Még a korra jellemző hitviták is az üzekedés hátteréül szolgálnak. A második könyvben már halvány együttérzés sincs, van azonban kiszolgáltatottság és erőszakos akarás, de nem ihletett ölelkezés, főleg nem érzelmi indíttatású. A harc során nem csak a múzsák hallgatnak – férfiaktól és asszonyoktól a testiség finom árnyalatai is messze kerülnek. Közben csodás történésekre, szinte népmesei mozzanatokra kerül sor olyasformán, mintha Szilágyi merített volna a mágikus realizmusból is. Ettől olyan gazdagon áradó s mégis szikár az író prózája. Majd az olvasó megtapasztalja a kálvinizmus predesztinációtanát annak sorsszerűségével, melyből mi más következne, mint fenyegetően sötét álmok? Tentás azt mondja: „Ha előbb az álom nem mutatná föl a koponyát, hogy rakjam belőlük a falat, másnap a dúló sem hozná zsákban a valódi fejeket." Végül az álomlátás valóra válik: a fiú kézbe veszi apja, Fortuna lecsapott fejét. Addig játszadozik az idősíkokkal, míg borús elméjéből kibugyggyan a megválaszolatlan kérdés: „Vajon megbocsát-e az idő, vagy nem ismer könyörületet?"

A múlt feledéséhez szinte emberfeletti erőfeszítésre (vagy súlyos agysérülésre), illetve hiteltelen szómágiára és nyelvi bűvészkedésre van szükség. Nincs ember, író, regényhős, ki a múltját ne cipelné egy életen át. S ha olykor szembesül vele, Szilágyi István szavaival: „Hollóvá lett az idő." Erre nézvést a szerző ilyen kifejezéseket használ: „megtagadott idő", „a csönd: az alvadt idő", végül a könyörtelen hollóidő. Az a madár jelképezi, mely Plinius óta az elkerülhetetlen sors megtestesülése.

Úgy vélem, Szilágyi István súlyos veretű, bámulatosan gazdag, hajlékony nyelve és meseszerű fordulatai megszabadítottak minket a sivár, szándékoltan töredezett és lecsupaszított regényfelfogás kilátástalanságától. A múlt jelen van, és jövőt formál. A semmiből semmi sem születhet. Megadatott, hogy a létezés folyamatosságából induljunk ki. Elsősorban ez a megközelítés, vagyis mondanivalójuk időtlen érvényessége befolyásolt, amikor választásom a felsoroltakra esett.